

się odbiciem emigracji w niektórych autobiografiach (*Das Exil-Erlebnis in autobiographischen Darstellungen*), skupiając się przede wszystkim na wspomnieniach Feuchtwangera, Döblina, S. Zweiga, Klause i Henryka Mannów. Wegner bardzo silnie akcentuje tzw. przeżycie emigracyjne, czyniąc je nawet w niektórych wypadkach centralną kategorią interpretacyjną samej twórczości, czego dowodem jest rozdział ostatni, dotyczący emigracji jako literackiego tematu (*Das Exil als literarisches Thema*). W tym jednym z najciekawszych rozdziałów całej pracy przeprowadzona została interpretacja czterech — według autora reprezentatywnych dla możliwych postaw — powieści: Hasenclevera (*Die Rechtlosen*), K. Manna (*Der Vulkan*), Feuchtwangera (*Exil*) i A. Seghers (*Transit*). Każdy z tych pisarzy zajmuje się emigracją, ściślej — postawą pisarza względnie artysty na emigracji i wobec niej. W pierwszym przypadku emigracja staje się „wyrazem historycznego procesu przemian”, w drugim — jest „czasem próby”, w trzecim chodzi o pokazanie wpływu emigracji na „polityczne myślenie pisarza”, w ostatnim zaś wygnanie staje się widowym wyrazem „zagrożenia porządku społecznego”. Temat „emigracja” jest niewątpliwie jednym z kluczowych w tej literaturze. Dlatego ten rozdział należy zaliczyć do niewątpliwych osiągnięć pracy Wegnera.

Monografia Wegnera jest dalszym dowodem trudności dokonania wszechstronnie wyczerpującego omówienia życia literackiego na emigracji. Rozproszenie źródeł sprawia, że badacz zawsze opiera się bardziej na materiałach jednego ośrodka emigracyjnego aniżeli na innych (to samo dotyczy wykorzystywania czasopism emigracyjnych). Wegner dał w swojej pracy wstępny zarys tego życia (niewolny zresztą od rzeczowych błędów; *Siódmy krzyż* A. Seghers ukazał się np. w 1942 r. a nie 1943), uzupełniony wnikliwymi analizami niektórych „wycinków” tego życia oraz wąskiego pasma literatury emigracyjnej. Przy całym pozornym obiektywizmie — na który tak często autor się powołuje — książka nie jest wolna od niechęci wobec tzw. literatury socjalistycznej czy literatury bezpośrednio zaangażowanej politycznie. „Praca ta — stwierdza Wegner w zakończeniu — chce być zrozumiana jako przyczynek do badań nad podstawami literatury emigracyjnej” (s. 227) i tak istotnie należy ocenić przydatność tej monografii.

Badania nad literaturą emigracyjną — to nie tylko odgrzebywanie literackich staroci, to również ważny krok na drodze poznania i wyboru tradycji kulturowych. I stąd nie jest rzeczą obojętną, w jaki sposób bada się i wartościuje literaturę lat 1933—1945.

Hubert Orłowski

BOLESŁAW SADAJ: *Społeczno-zawodowe problemy nauczycieli w Polsce Ludowej (na przykładzie województwa szczecińskiego)*. Seria: *Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego*, zeszyt 2—4. Szczecin 1967, 412 ss.

Praca B. Sadaja pt. *Społeczno-zawodowe problemy nauczycieli w Polsce Ludowej (na przykładzie województwa szczecińskiego)* stanowi pierwszą część monografii tegoż autora o zawodzie nauczyciela¹. Książka ukazała się w ramach serii *Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego*, — *Sekcja Socjologiczno-Demograficzna*, zeszyt 2—4².

¹ Druga część poświęcona zagadnieniom zawodu nauczyciela pt. *Społeczne problemy zawodu nauczyciela* została wydana przez Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (omówienie w „Przeglądzie Zachodnim” nr 2/1968).

² Tom otwierający tę serię zatytułowany *Z badań socjologicznych na Pomorzu Zachod-*

Omawiana książka składa się z trzech części przedstawiających następujące zagadnienia: warunki społeczne, geograficzne i historyczne tworzenia się zawodowej grupy nauczycieli w woj. szczecińskim, system oświatowo-wychowawczy warunkujący możliwości awansu nauczycieli oraz ich stosunek do problemu aspiracji zawodowych i życiowych, działalność społeczna, status społeczny nauczyciela w opinii społeczeństwa.

W dotychczasowej literaturze krajowej poświęconej tej problematyce dominują prace pedeutologiczne o charakterze psychologiczno-pedagogicznym, starające się odpowiedzieć na pytania dotyczące cech i właściwości nauczycieli w związku z koniecznością skuteczniejszego oddziaływania na młodzież. Istnieją również, nie liczone wszakże, publikacje o charakterze socjologicznym, traktujące o pracy zawodowej nauczyciela, sytuacji materialnej, zainteresowaniach oraz o nowych funkcjach jakie pełni obecnie nauczyciel w procesie wychowywania młodzieży.

Omawiana praca napisana została na podstawie materiałów, które pozyskano w trakcie socjologicznych badań terenowych przeprowadzonych na terenie woj. szczecińskiego w latach 1957—1963. W badaniach tych zastosowano następujące techniki: 1) analiza krytyczna dokumentów urzędowych (sprawozdania, oceny, zestawienia statystyczne, życiorysy, kwestionariusze personalne), będących w posiadaniu władz oświatowych i Związku „Nauczycielstwa Polskiego”; 2) ankieta dotycząca kształcenia się, pracy zawodowej i społeczno-politycznej (ankietą tą objęto 6689 osób, co stanowi 97,5% ogółu nauczycieli tego regionu); 3) ankieta-kwestionariusz, dotycząca stosunku nauczycieli do poszczególnych pozycji społecznych w systemie oświaty, oceny stanowisk kierowniczych, stosunku do możliwości awansu, zalet awansowanych (przeprowadzono ją na tzw. próbie udziałowej wybranej na podstawie danych statystycznych z ankiety personalnej); 4) technika obserwacji uczestniczącej (autor w ciągu dwudziestu niemal lat pracował w szkolnictwie, przechodząc wszystkie szczeble tego zawodu — od nauczyciela szkoły wiejskiej do stanowiska kuratora wojewódzkiego).

W pierwszej części pracy po analizie literatury dotyczącej zawodu nauczyciela i historii wychowania, autor przechodzi do rozważań teoretycznych nad definicją i klasyfikacją zawodów i miejscem zawodu nauczyciela w hierarchii zawodów. Przedstawia również zagadnienia związane z formowaniem się szkoły i grupy zawodowej nauczycieli w woj. szczecińskim, poświęca nieco miejsca na przedstawienie polskiej pracy oświatowej na tych ziemiach w okresie międzywojennym. Daje zarys najnowszej historii szkolnictwa dzieląc lata powojenne na cztery okresy i podkreślając cechy, które wpłynęły na ukształtowanie się postaw życiowych, społecznych i zawodowych nauczycieli. Najtrudniejszy był pierwszy, pionierski okres organizowania szkolnictwa w woj. szczecińskim, zamykający się w latach 1945—1946. Drugi okres (lata 1947—1949) cechuje stopniowy rozwój sieci szkolnej, wzrost liczby szkół podstawowych i zawodowych, napływ nauczycieli z innych terenów, organizowanie akcji zwalczania analfabetyzmu. Lata 1950—1956, to okres ideowo-politycznej przebudowy szkół, kiedy zwracano przede wszystkim uwagę na sprawy organizacyjne, szukano nowych form aktywności społeczno-politycznej nauczycieli i młodzieży. Od 1957 r. rozpoczął się okres przemian i coraz szerszego zainteresowania zawodem nauczyciela.

Po omówieniu warunków historyczno-społecznych, które wpływały na kształtowanie się drogi życiowo-zawodowej nauczycieli woj. szczecińskiego, przedstawione zostały cechy demograficzne, społeczne i zawodowe w aspekcie ruchliwości społecznej. Autor twierdzi, że o przebiegu drogi życiowo-zawodowej człowieka decydują nie tylko warunki historyczno-społeczne, lecz również inne, np. płeć, wiek,

nim w latach 1960—1964 (praca zbiorowa), ukazał się w r. 1966 (omówienie w „Przeglądzie Zachodnim” nr 2/1968).

czyli biospołeczne wyznaczniki pozycji człowieka³, a także typ kultury, w jakiej jednostka żyje, ustrój społeczno-polityczny, stopień uprzemysłowienia kraju, kategoria zawodowa. Dokonuje analizy zależności, jakie istnieją między płcią, wiekiem, miejscem pracy a drogą życiową i zawodową nauczycieli. Uważa, że wysoki (68,4%) stopień sfeminizowania zawodu nauczyciela wiąże się przede wszystkim z odpływem mężczyzn do pracy w przemyśle, co jest wynikiem postępującego procesu industrializacji kraju. Następnie autor formułuje zaobserwowane zależności: 1) „Im większe środowisko, tym procentowy udział mężczyzn w zatrudnieniu jest mniejszy; 2) Zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn w środowisku wiejskim udział starszych roczników stale maleje, równoległe w środowisku miasta Szczecina wzrasta” (ss. 81—82); 3) Mężczyźni, stanowiący mniejszość w całej kategorii zawodowej, piastują bardziej korzystne pod względem ekonomicznym i prestiżowym funkcje; 4) Tendencje do skupiania się nauczycieli z wyższym stażem pracy w większych miastach; 5) Niski, stale malejący udział nauczycieli w średnim wieku oraz skutki tego odbijające się w pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Kolejno rozpatruje zagadnienie pochodzenia społeczno-zawodowego w powiązaniu z pochodzeniem środowiskowym i terytorialnym nauczycieli oraz zmiany w społecznej pozycji rodzin nauczycielskich po 1949 r. Pomorze Zachodnie, jak i pozostałe obszary, które po wojnie powróciły w granice Polski, stanowi teren dużych możliwości awansu społecznego. Z przedstawionych materiałów wynika, że 75% nauczycieli w woj. szczecińskim podniosło swoją pozycję społeczną w porównaniu z zawodem ojca. Awans młodzieży pochodzenia chłopskiego i robotniczego, wynikający z przejścia od pracy fizycznej do umysłowej i wejścia do warstwy inteligencji jest tego dobitnym przykładem. Zestawiając dane dotyczące woj. szczecińskiego i dane ogólnopolskie⁴ autor stwierdza, że:

„[...] nauczyciele pochodzący z grup społeczno-zawodowych, które w strukturze społecznej zajmują niższą lub najniższą pozycję, w województwie szczecińskim w szkołach podstawowych mają znaczną przewagę nad podobnymi w próbie ogólnopolskiej” (s. 93) oraz że „[...] pochodzenie inteligencji z rodzin pracowników umysłowych oraz prywatnej inicjatywy, w zestawieniu z próbą ogólnopolską, w grupie szczecińskiej wykazuje znacznie mniejszy udział w porównywanej grupie zawodowej” (s. 93).

Na tej podstawie twierdzi o wyraźnie zarysowanym procesie proletaryzowania się zawodu nauczycielskiego w Polsce.

W dalszej części Sadaj dokonuje analizy regionalnego i środowiskowego pochodzenia nauczycieli woj. szczecińskiego. W odróżnieniu od województw centralnych, gdzie kadra nauczycielska jest przeważnie pochodzenia miejscowego, nauczyciele Pomorza Zachodniego wywodzą się ze wszystkich niemal województw Polski. Najliczniejszą (35,3% całości) jest grupa nauczycieli, która zdobyła zawód na terenie województwa szczecińskiego, nazywana przez autora „autochtonami”. W następnej kolejności duży procent stanowią nauczyciele z woj. poznańskiego, byłych ziem wschodnich, z woj. bydgoskiego, w przeważającej większości wywodzący się ze środowisk wiejskich. Zaobserwowane zjawisko proporcjonalnego wzrostu liczby nauczycieli pochodzących ze środowiska wiejskiego danego województwa a odległością tego województwa od Pomorza Zachodniego jest — według autora — potwier-

³ Pod pojęciem biospołecznego wyznacznika społecznej pozycji człowieka A. M. Rocheblave-Spenlé rozumie również kolor skóry-wyznacznik (jak i poprzednie) przypisany (A. M. Rocheblave-Spenlé. *La nation de rôle en psychologie sociale*. Paris 1962, ss. 186—189.

⁴ Dane te zaczerpnął autor z pracy J. Woskowskiego, *Z badań nad społeczną pozycją nauczycieli szkół podstawowych*. „Studia Socjologiczne” nr 3/1963.

dzeniem tezy o awansie młodzieży wiejskiej, jaki osiągnęła osiedlając się na Ziemiach Zachodnich.

W kolejnym rozdziale przedstawione zostały zagadnienia stanu cywilnego w powiązaniu z płcią, wiekiem oraz problem doboru współmałżonka w rodzinach nauczycielskich. Autor stwierdza, że cechy demograficzne, wiek i płeć wywierają — obok środowiska, w którym nauczyciel pracuje — duży wpływ na kształt demograficzny jego rodziny. Na podstawie analizy zagadnienia doboru współmałżonka w rodzinie nauczycielskiej twierdzi o procesie zacierania się różnic warstwowych i klasowych w świadomości nauczycieli, a także o awansie klasy robotniczej i chłopskiej.

Druga część pracy zawiera w głównej mierze materiał teoretyczny dotyczący przestrzeni społeczno-zawodowej. Autor snuje rozważania nad problemem ruchliwości zawodowej. Powraca jeszcze raz do zagadnienia cech i miejsca systemu oświatowego w społeczeństwie socjalistycznym, hierarchii systemu oświatowego odnosząc jednocześnie te zagadnienia do warunków woj. szczecińskiego. Przedstawia również procesy rotacji kadr. W następnym rozdziale przedstawione jest zagadnienie stosunku nauczycieli do możliwości awansu. Kolejno omawiane są zagadnienia związane z poglądami nauczycieli na różnorodne motywy awansu oraz cechy zawodowe, moralne i inne awansowanych. Na najwyższych miejscach w ocenie awansowanych nauczyciele woj. szczecińskiego stawiają takie cechy jak: wysokie kwalifikacje zawodowe, poczucie sprawiedliwości, umiejętność współzycia z ludźmi, zdolności organizacyjne, konsekwencja w postępowaniu, postawa moralna, pracowitość. Mniejsze znaczenie przypisują natomiast koleżeńskości, postawie politycznej, zaletom towarzyskim, osiągnięciom w pracy społecznej. Porównując możliwości awansu z faktycznym stanem awansu nauczycieli woj. szczecińskiego, autor stwierdza, że nauczyciele pochodzenia robotniczego i chłopskiego w odróżnieniu od nauczycieli pochodzenia inteligenckiego, zbyt rzadko zajmują wyższe stanowiska. Nie podejmuje się jednak wytłumaczenia takiego stanu rzeczy.

W trzeciej części pracy, przedstawiającej wzajemny stosunek nauczyciela i społeczeństwa, autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób i jak dalece zawód nauczyciela jest powiązany z całokształtem życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego kraju. Miernikiem tego powiązania jest udział nauczyciela w pracach organizacji społecznych. Dokonując analizy udziału nauczycieli w społecznej działalności w powiązaniu z rodzajem pracy i typem działacza, Sadaż stwierdza, że „zaangażowanie mężczyzn w pracy społecznej jest znacznie większe aniżeli kobiet, [...] im młodsza grupa wieku nauczycieli, tym liczniej występuje w niej typ działacza młodzieżowego, [...] im większe środowisko, tym mniejszy udział nauczycieli w pracy społecznej z młodzieżą, [...] im starsza klasa wieku nauczycieli, tym liczniejszy jest udział w społecznej działalności z organizacjami dorosłych” (ss. 333—341). W kolejnym rozdziale zostały przedstawione poglądy społeczeństwa na społeczną pozycję nauczyciela. Autor stwierdza istnienie dużego uznania dla zawodu nauczycielskiego, czego wyrazem jest wysoka ocena moralna i prestiż nauczyciela w opinii społecznej.

W powyższych wnioskach dostrzega się wszakże pewne niejasności. Autor bowiem nie dokonuje rozróżnienia między oceną zawodu nauczyciela na tle innych zawodów a ocenami poszczególnych nauczycieli jako członków społeczeństwa. Dodatnie oceny konkretnych osób, wynikające ze spełniania przez nie konkretnych funkcji w określonej społeczności, uważa jako uznanie wyrażane przez społeczeństwo dla zawodu nauczyciela w ogóle. W pracy brak szerszych uogólnień dotyczących problematyki zawodu i kadry nauczycielskiej w specyficznych warunkach woj. szczecińskiego. Autor ogranicza się często do formułowania wniosków wynikających jedynie z analizy tablic, wykresów, zestawień. Występują natomiast

uogólnienia dotyczące całej omawianej kategorii zawodowej w Polsce. Formułowanie tego typu uogólnień na podstawie materiałów z jednego województwa nie jest w pełni uzasadnione. Słuszne byłoby również bardziej dokładne sformułowanie przez autora, co rozumie on pod pojęciem „autochton”, stosując ten termin w odniesieniu do nauczycieli, którzy niezależnie od miejsca urodzenia zdobyli wykształcenie i zawód na terenie woj. szczecińskiego. Z. Dulczewski, na którego powołuje się autor, podaje kilka znaczeń tego terminu. W tym wypadku czytelnik może się domyślać jedynie, że pojęcie to zastosowane zostało ze względu na funkcje społeczne, jakie pełnili nauczyciele na terenie Pomorza Zachodniego. Niedociągnięciem pracy jest fakt, iż autor przedstawiając okres pionierski kształtowania się szkolnictwa w woj. szczecińskim, nie uwzględnił wcale bogatej literatury socjologicznej dotyczącej tego zagadnienia. Zastrzeżenia budzi również strona językowo-stylistyczna pracy.

Omawiana książka ma wybitnie materiałowy charakter, dzięki czemu stanowi wartościowy przyczynek przyszłego syntetycznego dzieła o zagadnieniach nauczyciela w Polsce.

Monika Leonowicz

WANDA MROZEK: *Rodzina górnicza. Przekształcenia społeczne w górnośląskim środowisku górniczym*. Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1965, 144 ss.

Od dziesięciu lat Śląski Instytut Naukowy w Katowicach prowadzi badania nad rodzinami robotniczymi regionu górnośląskiego. Wśród szeregu publikacji, jakie w związku z tymi badaniami się ukazały, szczególną uwagę należy zwrócić na książkę W. Mrozek, która w ciekawy sposób charakteryzuje jedną z odmian rodzin robotniczych, a mianowicie rodzinę górniczą. Zamiarem autorki było także zaprezentowanie pewnych cech demograficznych i kulturowych górnośląskiej zbiorowości górniczej jako części klasy robotniczej. Prezentacji tej dokonuje ona poprzez omówienie wymienionych cech w aspekcie życia rodzinnego.

Zdaniem autorki, specyfika rodziny górniczej polega

„na ścisłym powiązaniu sfery życia rodzinnego ze sferą pracy zawodowej. Wskazać tu można — stwierdza W. Mrozek — na takie czynniki owego powiązania, jak uzależnienia bazy materialnej rodziny od rodzaju i ilości pracy wykonywanej przez ojca i synów przy wydobyciu węgla, głębokie jej wrośnięcie w środowisko lokalne, przeważająco jednorodne (osady górnicze), a więc silne powiązanie rodzin w zbiorowości sąsiedzko-zawodowej” (ss. 34—35).

Autorka objęła badaniami 494 rodziny górnicze zamieszkujące Murcki, Czerwionkę oraz jedną z dzielnic Katowic (w opracowaniu uzyskano dane dotyczące 322 rodzin). Wszystkie te miejscowości wchodziły w skład państwa polskiego jeszcze przed 1939 r. Dobór tego rodzaju wydaje się trafny z uwagi na określone cele badawcze. Jeśli bowiem przedmiotem obserwacji jest śląska rodzina górnicza, pojęta jako regionalny fenomen, to niewątpliwie zmienną niezależną powinien być w danym wypadku region o stosunkowo dużej jednolitości kulturowej, zasiedloności mieszkańców i ustabilizowanych tradycjach. Włączenie do badań górnośląskich terenów odzyskanych w 1945 r., które przecież w dużej mierze zostały zasiedlone elementem napływowym, przeciwstawiłoby się w znacznej mierze przyjętym założeniom, „zaburzając” wyniki badań. Równocześnie jednak stwierdzić należy, iż rzeczą ciekawą byłoby przebadanie górnośląskich rodzin górniczych z terenów odzyskanych i porównanie wyników z danymi zebranymi przez W. Mro-